

При ..		18. V. 1986	
Org. јед.	Org. /		Број докум.
03	201/7		

Odlukom Naučnog veća Prirodno-matematičkog fakulteta u Novom Sadu od 17. aprila 1986. godine imenovani smo smo u Komisiju za predlaganje ocene doktorske disertacije kandidata Djurdjev mr Branislava iz Novog Sada pod naslovom "Demografsko-geografske analize posleratnih imigracija u Vojvodinu". Podnosimo ovaj

R e f e r a t,

Kandidat Djurdjev mr Branislav rođen je 1950. godine u Baču, SAP Vojvodina. Osnovna školu je završio u Kovilju, gimnaziju u Novom Sadu, dok je diplomirao na Prirodno-matematičkom fakultetu - odsek geografija, 1974. godine sa prosečnom ocenom 8,73. Ispite na poslediplomskim studijama na Prirodno-matematičkom fakultetu položio je sa prosečnom ocenom 9,88 i odbranio magistarski rad "Savremeni problemi prirodnog priraštaja seoskog stanovništva SAP Vojvodine". Kandidat je tri godine radio kao profesor srednje škole u Tuzli, a od 1. maja 1978. godine je zaposlen u Institutu za sociološka istraživanja sela Poljoprivrednog fakulteta u Novom Sadu kao asistent demograf, dok sada radi u Institutu za ekonomiku poljoprivrede, sa kojim je Institut za sociološka istraživanja integrisan od 1. januara 1983. godine.

Drug Djurdjev Branislav je objavio do sada veći broj radova, čija tematika se odnosi na izučavanje migracija, socio-ekonomske i demografske karakteristike stanovništva, monografije opština i druga pitanja. Kandidat je takodje saradjivao na mnogim studijama i stručnim radovima institucija, u kojima radi. Isto tako je kandidat bio nosilac naučnoistraživačkih tema, zatim na izradi demografskih osnova za prostorne planove opština.

Rad na doktorskoj disertaciji pod naslovom "Demografsko-geografska analiza posleratnih imigracija u Vojvodinu" uklapa se u dosadašnju istraživačku aktivnost kandidata na izučavanju migracija. Po našem mišljenju, rad kandidata predstavlja jednu od najpotpunijih analiza posleratnih imigracija u Vojvodinu uz maksimalno korišćenje raspoložive empirijske gradje i uz upotrebu savremenih tehnika, koji se zasnivaju na statističkoj gradji, mada kandidat izričito naglašava da su klasični metodi prikupljanja i analiza migracionih tokova, posebno kod Jovana Cvijića, dali vanredne rezultate ne samo u utvrđivanju selidbenih struja, već i u objašnjavanju njihovih činilaca i posledica. Kandidat ističe u radu da ne postoje bitne razlike u metodu istraživanja, već se pre može govoriti o savremenim tehnikama, koje su unapredile klasične metode. Naprotiv, kandidat ističe da bi nam problematika migracija bila danas daleko poznatija da smo uz savremene tehnike prikupljanja i obrade podataka proučavali migracije onako intenzivno i svesrano kao što je to činio Cvijić.

Čitav rad je kandidat podelio na 6 odeljaka, kojima su dodati zaključci i literatura (185 bibliografskih jedinica). U uvodnom odeljku je određen zadatak rada, iznet teorijski pristup temi i navedeni izvori podataka sa njihovom upotrebljivošću. On, ^{zakim,} govori o prirodnim i istorijskim uslovima naseljavanja. Treći odeljak je posvećen obimu, pravcima, vremenskoj i dinamičkoj komponenti useljavanja u Vojvodinu, dok četvrti odeljak govori o selektivnosti imigranata, to jest o sastavu imigranata prema različitim karakteristikama (pol, starost, obrazovanje, ekonomska i etnička obeležja). Peti i šesti odeljak bave se uzrocima i posledicama migracija.

Opređeljujući zadatak rada, kandidat se obavezao da posleratne migracije posmatra u sklopu celokupnog demografskog razvitka stanovništva Vojvodine, dok u geografskoj analizi rad polazi od razlika između emigracionih i imigracionih prostora, i to ne samo u fizičko-geografskom smislu, već uglavnom, u društveno-geografskom smislu, a sa ciljem objašnjavanja procesa i posledica uzajamnog dejstva imigracija i razvoja vojvodjanskog prostora. U teorijskom pristupu temi, kandidat je pokazao da u potpunosti poznaje našu i svetsku literaturu koja se bavi teorijskim pitanjima izučavanja migracija. Iz izlaganja o teoretskim pitanjima uočava se implicite mišljenje kandidata, da je opšta teorija migracija tek na početku svoje razrade i da je neophodno da se raspolaže većim brojem studija o migracijama (sličnim onim kakva je data za Vojvodinu od strane kandidata), zatim komparativnim studijama, a takođe i većim brojem empirijskih istraživanja (npr. tekuće statističko praćenje migracija, anketna istraživanja i potpunija obrada podataka, dobijenih u popisima stanovništva). Kandidat pravilno ocenjuje i shvata sve postojeće pravce teorijskih razmatranja migracija, to jest a) Ravenstein-ova generalizacija o migracionim procesima (nastala još krajem XIX stoleća) i b) savremena shvatanja migracionih tokova od kojih naročito sledeće pravce:

- teorijska razrada migracione problematike od Everett S. Lee-a;
- teorija pull i push faktora;
- procesi migracije stanovništva po Zaslavskoj;
- nastojanje da se pomoću modela shvate pravilnosti i zakonitosti migracionih procesa (gravitacioni, ekonometrijski i drugi modeli).

Posebno kandidat govori o rezultatima Cvijić-evih istraživanja metanast^zaćkih struja na našem prostoru, od kojih je sa gledišta Vojvodine najinteresantnija struja koja je prešla Savu i Dunav i koja, u stvari, predstavlja kombinaciju Kosovske, Vardarske, delom Dinarske struje i stanovništva moravske Srbije.

Kandidat, uzimajući u obzir raspoloživa teorijska objašnjenja migracija, pravilno ocenjuje domet dosadašnjih dostignuća na pomenutom području i kritički se odnosi prema njima. Po kandidatu, neke od generalizacija Ravensteina kritički su izdržale sud vremena, a druge nisu, tako npr. ne njegova hipoteza o manjoj migratornoj prirodi grada (među gradske migracije u SAD i u SSSR-u, kao i u drugim zemljama - takođe kod nas). Zatim, po kandidatu testiranja su pokazala da je teorija "pull" i "push" faktora relativno mnogo doprinela klasifikaciji različitih faktora, ali da se pokazalo da ponekad pojedini faktori izazivaju a ponekad ne izazivaju sam čin migracije. Nastojanja E.S.Lee-a, posle 6-7 decenija nakon Ravensteina, predstavljaju novi pokušaj, po kandidatu, razvijanja osnovne šeme Ravenstein-ovih tokova i kontratkova i karakteristika migranata. Po kandidatu, i šema Lee-a (faktori povezani sa područjem porekla; faktori povezani sa područjem doseljavanja; dodatne prepreke i lični faktori) ima pretežno relativan značaj. Obrazloženje kandidata u vezi Lee-ove šeme je logično i prihvatljivo. I šema procesa migracija stanovništva po Zaslavskoj, koja je po ideji i vremenu nastanka slična razmatranjima E.Lee-a pobudjuju interes, ali po kandidatu, hipoteze nisu razradjene do nivoa koji bi mogao ukazati koji su pozitivni i negativni faktori u mestima porekla i odredišta kvantitativno najvažnije, niti nam ukaže na egzistenciju dodatnih prepreka, što bi

pomoglo za shvatanje njihove važnosti. Od gravitacionih modela, kandidat pominje Zipf^fov, zatim model koji umesto geografske distance, uzima ekonomsku, uopštenu modifikaciju i druge. Pošto se novim gravitacionim modelima, pored distance, uvode i dodatni parametri, ti noviji gravitacioni - po kandidatu - čine prelaz kao ekonomski ~~modelima~~ modelima. Pored gravitacionih, kandidat u radu razmatra modele koji umesto povezanosti između prostorne mobilnosti i distance, uvode koncept "dodatnih mogućnosti" (Staffer-ov model, Lowry-jev model sa uvođenjem parametara o nezaposlenosti, učešća zaposlenih u industriji, o nivou plata i o broju nepoljoprivrednog stanovništva itd.). Posle pomenutih modela, kandidat pominje modele, gde se veća pažnja daje ekonomskim faktorima (Todaro, Greenwood, Ribakovskij itd.).

Kao što je već istaknuto, u drugom odeljku kandidat govori o prirodnim i istorijskim uslovima doseljavanja. Kod razmatranja prirodnih uslova, on izdvaja područja čija je privlačnost za naseljavanje različita zbog drugojačijih geomorfoloških oblika (lesne terase, lesne zaravni, peščare, aluvijalne ravni sa depresijama i planine), a zatim se bavi uređenjem prostora (prokopavanje kanala i izgradnja nasipa), što predstavlja hidrotehničke zahvate koji poboljšavaju uslove naseljavanja na područje kakvo je Vojvodina. U istorijskom osvrtu na naseljavanje u Vojvodini, kandidat ističe tranzitni karakter Vojvodjanskog prostora (u istorijskom razdoblju često samo privremeno zadržavanje brojnih skupina naroda), korišćenje izbeglica kao odbrambenog bedema (od strane Ugarske na svojim južnim granicama sve turskih osvajanja ovih krajeva, zatim posle Mohačke bitke povlačenje starosedelačkog stanovništva (mahom srpskog i mađjarskog

na sever), što je uslovalo veoma retku naseljenost vojvodjanskog prostora u vreme i neposredno posle Turaka. Period posle požarevačkog mira je u disertaciji posebno obradjen po etničkim grupama koji i danas (sem Nemaca) žive u Vojvodini. I period između oba svetska rata je ukratko obradjen u ovom odeljku sa posebnim isticanjem kolonizacije posle prvog svetskog rata. Kandidat ocenjuje da su rezultati ove kolonizacije bili polovični, kao što je bila i sama agrarna reforma. Pored navedenog, kandidat - koristeći ocene dr B. Bukurova - ističe iseljavanje iz Vojvodine van zemlje. Na kraju kandidat govori o migracijama u drugom svetskom ratu, kao i o uslovima kolonizacije 1945-1948 (odseljavanje Nemaca i agrarna reforma).

Treći odeljak, zajedno sa četvrtim, predstavlja osnovni deo disertacije. On je posvećen obimu, vremenu, dinamici i pravcima posleratnih imigracija u Vojvodinu. Od ukupnog stanovništva, u SAP Vojvodini na selidbeno otpadalo je 1981. godine 42,8%, što je približno koliko u SR Hrvatskoj, a nešto manje od pomenutog procenta u Sloveniji (47,2%) i na područje Teritorije SR Srbije van teritorije SAP (45,3%). Medjutim, u SAP Vojvodini je po svim propisima živelo najviše onih koji su se doselili iz drugih područja Jugoslavije (oko 44% od ukupnog stanovništva koji se preseljavalo), što je znatno veći procent nego na svim ostalim područjima naše zemlje. Imajući pomenutu konstataciju u vidu, na ovom mestu posebno se ističe značaj rada kandidata koji se bavi imigracijama u Vojvodinu. Koliko je pomenuta analiza kompleksna i metodološki zabavljena, to se vidi iz veoma raznolike raspoložive empirijske gradje kao i zbog neophodnosti korišćenja većeg

broja metoda ocene migracionih bilansa, vremena i pravaca migracija. Po kandidatu mogu se izdvojiti tri koncepta merenja prostorne pokretljivosti u određenom periodu, a to su:

- migracije koje predstavljaju kumulantu kako popisom ili tokom istraživanja zatečenih migranata, tako i migranata koji su umrli u posmatranom intervalu, a i onih koji su se ponovo preseljavali;
- skup svih migranata (popisanih i onih koji su umrli pre kraja posmatranog intervala);
- skup živih migranata (tj. lica koja su kao migranti zatečena i popisana).

Kandidatova distribucija je važna i vrlo često zanemarevana u izučavanju obima prostorne pokretljivosti, koji se vrši na osnovu popisnih ili anketnih istraživanja.

Opet imajući u vidu raspoloživu empirijsku gradju, veoma je značajan doprinos kandidata naučnoj metodologiji izučavanja migracija, što primenjuju spektar metoda, računskih procena itd. Naime, bez korišćenja pomenutog spektra metoda, kandidat bi teško ispunio zadatak koji je postavljen kao osnovni u radu, tj. da oceni imigracije u Vojvodinu u periodu posle drugog svetskog rata. Na ovom mestu se ističu najpre metodi za utvrđivanje migracionog salda:

- Vitalno-statistički metod, po kojem je moguće utvrditi samo migracioni saldo za posmatrano područje, ali ne i veze sa ~~nekim~~ drugim konkretnim područjem; mada se navedeni metod široko primenjuje i teorijski je ispravan pa i za manja područja i opštine i naselja), kandidat upozorava na ograničenje (obuhvat u popisima i u vitalnoj statistici mora biti što tačniji. Po nave-

denom metodu kandidat za Vojvodinu ocenjuje migracioni saldo za sve posleratne medjupopisne periode.

- Utvrđjivanje migracionog salda na osnovu metoda rodnog kraja i dva sukcesivna popisa. Ovaj metod kandidat analizira na osnovu različitih do sada korišćenih postupaka (metod u publikaciji OUN; po autorima iz Centra za demografska istraživanja) i uvodi metodološku novinu koji doprinosi preciznosti i logičnoj zasnovanosti metoda. Kandidat ističe značaj ovog metoda, naročito za veća područja i zbog toga što se može analizirati kako emigraciona, tako i imigraciona komponenta prema svim područjima, za koja se raspolaze podacima.

- Utvrđjivanje migracionog salda na osnovu podataka o mestu odakle se lice doselilo i dva sukcesivna popisa. Kandidat ističe da ovaj metod nije najpodesniji, jer na ocenu salda po ovom metodu utiče višestruka preseljavanja izmedju popisa;

- Utvrđjivanje salda na osnovu podataka o mestu odakle se lice doselilo i jednog popisa; kandidat ukazuje u radu da se veća preciznost po ovom metodu postigne za seobe u godinama neposredno pred popis stanovništva.

Kod uporedjivanja rezultata migracionog salda Vojvodine i ostalih područja Jugoslavije po različitim metodima kandidat je, po našem mišljenju, odabrao ocene koje se mogu smatrati pouzdanim.

Na više od 40 stranica trećeg odeljka kandidat iznosi iscrpnu analizu kolonističke migracije uz navodjenje polazišta kolonista po demografskim rejonima II stepena i srezovima (prema ovim karakteristikama: doseljeno, odustati, kolonizovano - svaki modalitet podeljen na broj domaćinstava i broj članova), a zatim i imigrante po vojvodjanskim opštinama i demografskim rejonima I stupnja (ukupno kolonista i poreklo spoljnih kolonista). Uz

brojčane podatke kandidat daje i kartografske prikaze. Mišljenja smo da kandidatova analiza spada u red najboljih statističko-demografskih i geografskih izučavanja kolonističke migracije u Vojvodini.

Migracioni pravci su u radu takodje veoma detaljno analizirani i to na osnovu rodnog kraja, zatim prema mestu odakle se lice doselilo. Kandidat u analizi posebno uzima u obzir ograničenja metoda i odlučuju se za ocenu koja se može smatrati najverovatnijom.

Što se tiče izučavanja karakteristika migrantskog stanovništva, koje se iznosi u četvrtom odeljku rada, kandidat ističe njihovu ograničenost zbog tipa podataka kojima se raspolaze. Specifičnost imigrantskog stanovništva se može sagledati za strukturu po starosti i polu kombinovanjem metoda, kao i za neke druge karakteristike po nekom popisu. Kandidat najpre analizira polnu i starosnu strukturu imigranata, kod kojih ukazuje na pravilnosti, utvrđene kod drugih autora kod nas i u svetu, što se može biti od posebnog značaja za rad na projekcijama stanovništva. Pored navedenog, kandidat analizira i ostale strukture migranata, koliko je to bilo moguće na osnovu raspoloživih podataka. Od pomenutih analiza se posebno ističe selektivnost migranata po narodnosti, što je u velikoj meri uticalo na etnički sastav stanovništva SAP Vojvodine.

I kauzalna analiza o preseljavanju (peti odeljak i uzroci migracionih kretanja) je bila predmet velike pažnje kandidata (preko 25 stranica). Pomenuta analiza u dva oblika (kvalitativna i kvantitativna). Prema kandidatu, ekonomski motivi su bili odlučujući (zapošljavanje, lični dohodak itd.) za migracije. U regresionom modelu, kandidat upotrebljava model višestruke regresije. Kao zavisnu promenljivu (imigracije u vojvo-

djanskim opštinama) kandidat je uzeo stopu doseljenika u periodu 1976-1981, iz drugih područja Jugoslavije na 1000 stanovnika u svakoj vojvodjanskoj opštini, dok su od nezavisnih uzete sledeće varijable (na osnovu drugih do sada završenih izučavanja) za svaku opštinu: procent gradskog stanovništva 1981, procent poljoprivrednog stanovništva 1981, stopa zaposlenih u društvenom sektoru 1981, indeks zaposlenih 1981/1976; učešće kolonista; prosečna godišnja stopa nupcijaliteta; čist lični dohodak po zaposlenom radniku; nacionalni dohodak po stanovništvu i distanca od bližeg administrativnog središta. Izbor varijabli je dobar za većinu varijabli, ali kod nekih bi mogao biti bolji da se raspolaže podacima, što je i sam kandidat uočio. Prema modelu se objašnjava oko 70% migracija u vojvodjanskim opštinama, što je više nego u gravitacionim modelima n.primer. Medjutim, neke zavisnosti (Pearson-ov koeficijent korelacije između migracionog salda i nacionalnog dohotka i između migracionog salda i ličnog dohotka) su statistički nesignifikantne. Možda su razlozi ili metodološke (neadekvatnost agregata nacionalnog dohotka za male teritorijalne jedinice) ili sadržinske prirode (slaba pokretljivost kod već zaposlenih lica itd.).

Posledice migracionih kretanja su razmatrane u šestom odeljku. Kandidat i ovo pitanje iscrpno istražuje i to u ovim pododeljcima: demografsko pražnjenje polazišta; procesi prilagodjavanja u odredištu, povratništvo migranata; prostorni prerasmeštaj; profesionalno prilagodjavanje, promene veličine poseda; promene veličine domaćinstva i promene nataliteta i mortaliteta. Zapažanja kandidata u ovom odeljku ukazuju na visoki stepen znanja kandidata o migracijama u Vojvodini.

U zaključcima kandidat ukazuje na iznete pravilnosti u preseljavanjima stanovništva Vojvodine, što se može uporediti sa rezultatima istraživanja kod nas i u svetu, ali govore o specifičnostima, bez kojih je razumevanje procesa preseljavanja za područje SAP Vojvodine nepotpuno.

Mišljenja smo da izučavanje kandidata o imigracijama stanovništva u Vojvodini u posleratnom periodu spada medju najdokumentovanije naučne studije o ovoj problematici kod nas. Kandidat je dao i značajan naučno-metodološki doprinos za kvantitativnu ocenu migracionih salda i pravaca, kada se raspolaže samo popisnim podacima, a ne ~~je~~ izveštajnom službom o preseljavanju na osnovu registra stanovništva. Sem navedenog, nesumnjivo je da samo studije - kakva je ova od kandidata - mogu doprineti većem i intenzivnijem razvoju teorije o migracijama, što jedino može doprineti boljem shvatanju migracionih procesa, kao i boljem planiranju migracionih istraživanja. Naučni doprinos je zatim, sve ono što je kandidat našao u pogledu imigracija u Vojvodinu, zatim u pogledu njihovih uzroka i posledica.

Imajući u vidu izneto opšte mišljenje i ocenu o radu, kao i sve ono što je rečeno u oceni pojedinih odeljaka rada, članovi Komisije za predlaganje ocene doktorske disertacije predlažu Naučnom veću Prirodno-matematičkog fakulteta u Novom Sadu, da odobri usmenu odbranu doktorske disertacije kandidata Djurdjev mr Branislava pod naslovom "Demografsko-geografska analiza posleratnih imigracija u Vojvodinu.

3. maja 1986. god.

dr Dušan Breznik
Breznik dr Dušan, redovan profesor

dr Nebojša Carić
Carić dr Nebojša, redovan profesor

dr Slobodan Čurčić
Čurčić dr Slobodan, vanredan profesor